

Kraków 2015-07-06

Dr hab. Mirosław Klusek
Instytut Ekonomiczno – Społeczny
Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie
im. Hugona Kollątaja

Recenzja pracy doktorskiej mgr Jolanty Góral, Warunki egzystencji ludności wiejskiej w południowo – zachodniej części województwa lwowskiego na przykładzie powiatów brzozowskiego, krośnieńskiego i sanockiego w latach 1920 – 1939, Rzeszów 2015, ss. 222, napisanej pod kierunkiem dra hab. Andrzeja Bonusiaka prof. UR

Autorka za główny cel rozprawy postawiła przedstawienie warunków bytowych mieszkańców wsi trzech powiatów: Brzozów, Krosno i Sanok w latach 1920 - 1939, stanowiących fragment południowo – zachodniej granicy województwa lwowskiego z województwem krakowskim. Badaniom zostali poddani włościanie o pochodzeniu polskim i utrzymujący się z rolnictwa. Pominięci zostali rzemieślnicy, robotnicy, czy też urzędnicy dworscy.

Podjęcie się tego tematu jest, jak najbardziej właściwe. Wprawdzie liczba publikacji dotyczących sytuacji ludności wiejskiej w dwudziestoleciu międzywojennym jest stosunkowo obfita, jednak, jak słusznie zauważyła mgr Jolanta Góral, brakuje opracowania naukowego poświęconego problematyce chłopskiej dla okresu międzywojnia na terenach województwa lwowskiego, a zwłaszcza wyżej wymienionych powiatów.

Podobnie jak sprecyzowanie tematu rozprawy, zastrzeżeń nie budzą ramy chronologiczne dysertacji. Pewną uwagę można mieć do cezury początkowej. Rok 1918, odzyskanie przez Polskę niepodległości często w takich opracowaniach jest przyjmowany, jako wyjściowy. Autorka przyjęła 1920 r., argumentując to, iż jest to data ustawowego powołania do funkcjonowania województwa lwowskiego. Argumentacja ta jest

przekonywująca. Natomiast cezura końcowa, rok 1939, jako data skrajna dla okresu międzywojnia, jest jak najbardziej właściwa.

Baza źródłowa przedstawiona przez mgr Jolantę Góral we wstępie dysertacji przedstawia się dobrze. Kwerenda archiwalna była prowadzona w zespołach archiwalnych zlokalizowanych w następujących archiwach: Archiwum Akt Nowych w Warszawie; Archiwum Państwowe w Rzeszowie Oddział Sanok; Archiwum Państwowe w Przemyślu; Archiwum Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku; Archiwum Parafialne Parafii Odrzykoń; Archiwum Parafialne Parafii Wrocanka; Archiwum Urzędu Stanu Cywilnego w Brzozowie; Archiwum Urzędu Stanu Cywilnego w Brzozowie. Materiały archiwalne uzupełniają: wydawnictwa GUS-u – *Skorowidz Miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*, *Skorowidz Gmin Rzeczypospolitej Polskiej z 1934 r.*, *Statystyka Szkolnictwa*, *Statystyka Pracy*, *Mały Rocznik Statystyczny*; pamiętniki współczesnych; prasa; literatura przedmiotu.

Pewne zastrzeżenia budzi wykorzystanie bazy archiwalnej oraz prasy. Na stronie 212 dysertacji autorka w wykazie wykorzystanych źródeł przy Archiwum Akt Nowych w Warszawie wymienia następujące zespoły: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych; Ministerstwo Spraw Zagranicznych; Ministerstwo Opieki Społecznej; Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych; Urząd Wojewódzki we Lwowie.

Niestety w pracy, poza zespołem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, w przypisach nie zostały odnotowane konkretne dokumenty z pozostałych zespołów. Wprawdzie we wstępie na s. 8 w przypisach 13 – 16 są wymienione zespoły: Ministerstwa Spraw Zagranicznych; Ministerstwa Opieki Społecznej; Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych; Urząd Wojewódzki we Lwowie, ale jedynie w kontekście strat powstałych w tych zespołach w wyniku II wojny światowej. Szczególnie odczuwalny jest tutaj brak dokumentów zgromadzonych w Ministerstwie Rolnictwa i Reform Rolnych I (numer I odnosi się do zespołu zawierającego dokumenty Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych pochodzące z międzywojnia, dla odróżnienia dla dokumentów zespołu dotyczących działalności tegoż ministerstwa po II wojnie światowej w latach 1945 – 1950, który otrzymał numer II. Podobnie przedstawia się sprawa numeracji z pozostałymi ministerstwami).

W przypadku prasy z wymienionych na s. 215 – 216 tytułów prasy, nie wszystkie zostały odnotowane w przypisach. brakuje czasopism: „Piaś”; „Problemy Polonii Zagranicznej”; „Przyjacieli Ludu”; „Rocznik Socjologii Wsi”; „Wieś i Państwo”. Natomiast w wykazie prasy nie zostały odnotowane czasopisma, na które autorka powołuje się w pracy:

„Poradnik Gospodarski” – s. 132, przypis nr 228; „Lekarz Polski” – s. 202, przypis nr 333; „Studia Prawno – Ekonomiczne” – s. 202, przypis nr 334. Zastrzeżenia budzi również nie uwzględnienie bardzo istotnych czasopism poświęconych sytuacji wsi i rolnictwa w II RP, między innymi „Rolnictwo” i „Rolnik Ekonomista”.

Przedstawiona do oceny dysertacji składa się z wstępu, czterech rozdziałów i zakończenia.

Rozdział pierwszy zawiera charakterystykę powiatów brzozowskiego, krośnieńskiego i sanockiego w kontekście warunków naturalnych oraz usytuowania ich na tle województwa lwowskiego. Z rozdziału dowiadujemy się również o liczbie ludności i składzie etnicznym poszczególnych gmin wchodzących w skład tych trzech powiatu; podziale administracyjnym powiatów wraz z zmianami zachodzącymi na przestrzeni lat 1920 – 1939.

Tematem rozdziału drugiego jest sytuacja gospodarcza mieszkańców wsi. Autorka podejmuje próbę ukazania, w jaki stopniu była ona uwarunkowana strukturą agrarną, realizacją reformy rolnej, produkcją rolną, zadłużeniem, wytwórczością rzemiosła wiejskiego.

Pewne zastrzeżenia budzi używana terminologia w odniesieniu do gospodarstw o areale do 2 ha. W międzywojniu określano je jako „karłowate” i jest to właściwe. Nie widzę powodu dla którego autorka wprowadza dodatkowe określenia: „półproletariackie” (s. 42, 44) i „proletariackie” (s. 43). Powoływanie się na fakt używania takiej terminologii przez Mieczysława Mieszczankowskiego, z pewnością nie jest wystarczające, zwłaszcza jeżeli uwzględni się czas powstawania prac tego autora.

Rozdział drugi poświęcony sytuacji gospodarczej mieszkańców wsi byłby pełniejszy, gdyby skorzystano z materiałów dotyczących działalności Państwowego Banku Rolnego. Nie tylko w kwestii zadłużenia ludności rolniczej, ale również przy innych zagadnieniach, jak chociażby parcelacja. W okresie międzywojennym wspieranie parcelacji, jako podstawowe zadanie w ramach polityki rolnej państwa. Państwowy Bank Rolny realizował nie tylko poprzez udzielanie kredytów na ten cel, ale również przez nabywanie majątków ziemskich na własność lub w komis. Korzystając z uprawnień, Państwowy Bank Rolny dokonywał parcelacji przejętych nieruchomości ziemskich, a powstałe w jej wyniku gospodarstwa lub działki sprzedawał chłopom na dogodnych warunkach kredytowych. Dokumenty dotyczące działalności Oddziału Lwowskiego i Krakowskiego znajdują się w Archiwum Narodowym w Krakowie, zespół Państwowy Bank Rolny (ok. 100 mb.) oraz w Archiwum Akt Nowych w

Warszawie, zespół Państwowy Bank Rolny. Ponadto dostępne są: *Sprawozdania z działalności Państwowego Banku Rolnego za rok od 1919 do 1939* (Biblioteka Jagiellońska w Krakowie); liczne publikacje autorstwa Mirosława Kłuska dotyczące działalności Państwowego Banku Rolnego, między innymi: *Państwowy Bank Rolny w latach 1919 – 1949. Studium historyczno – prawne; Dokumenty do dziejów Państwowego Banku Rolnego*, t. I, t. II i t. III.

W rozdziale trzecim, najobszerniejszym i najciekawszym, mgr Jolanta Góral przedstawiła warunki bytowe mieszkańców badanych wsi. Początkowa część rozdziału dotyczy mieszkania, materiałów budowlanych używanych do budowy zabudowań gospodarskich i wynikających z tego zagrożeń pożarowych, rozmieszczenia pomieszczeń w budynkach mieszkalnych i ich wyposażenia w zależności od pełnionej funkcji użytkowej. Następnie autorka przechodzi do ubioru, jaki był w badanym okresie używany przez mieszkańców wsi. Dokonuje podziału w zależności na płęć: strój męski, kobiecy i dziecięcy, ze względu na okoliczności noszenia: codzienny i odświętny.

Kolejna interesująca część rozdziału trzeciego dotyczy sposobu odżywiania się przez rodziny chłopskie. Skromne dochody z produkcji rolnej, a najczęściej ich brak, skazywał mieszkańców wsi do ograniczania się w spożyciu produktów spożywczych, wyłącznie do wyprodukowanych we własnym gospodarstwie. Dieta opierała się głównie na ziemniakach, zbożach i mleku. W mocno ograniczonym stopniu miała miejsce konsumpcja mięsa, masła, sera, jaj i warzyw. W przypadku pierwszych czterech produktów, pomimo że były produkowane przez rolników, to niestety ze względu na konieczność ich dokonania spłat zobowiązań wobec samorządów, instytucji państwowych, instytucji kredytowych oraz osób prywatnych, właściciele gospodarstw rolnych byli zmuszeni je sprzedawać. Zastanawiające jest bardzo niskie spożycie warzyw, z wyprodukowaniem których nie było większych problemów. Na podstawie przeprowadzonych badań, autorka dochodzi do następującego wniosku: *Poszukując przyczyn niskiego spożycia warzyw dochodzimy do wniosku, że było ono bardziej wynikiem braku dobrych nawyków żywieniowych, niż ich dostępności.*

Ponadto w rozdziale trzecim została scharakteryzowana higiena osobista poszczególnych członków rodziny chłopskiej. Z przedstawionych w dysertacji materiałów wynika, że ludność wiejska na badanym terenie nie myła się wystarczająco często, nie dbała należycie o włosy oraz o czystość noszonej garderoby. *Całe ciało myto tylko w porze letniej w rzece lub drewnianej beczce, nie należały do odosobnionych również takie przypadki, o których wspominają dwie respondentki z Czudca, kiedy żadna z nich nigdy nie myła całego*

ciała nawet w rzece. Nie lepiej przedstawiała się kwestia higieny budynku mieszkalnego położonego w bezpośrednim sąsiedztwie stajni oraz opieka medyczna. Przytoczona przez autorkę opinia lekarki na temat wiejskich specjalistek od porodów jest wstrząsająca: Egzaminowanej akuszerki nie weźmie [...] Zażądałaby dziesięć albo i dwadzieścia złotych. A babce pięć wystarczy. Ona sześcioro dzieci urodziła to się na tym zna. Co chwila palcami wchodzi i coś rusza, żeby otwór się w macicy powiększył [...] Jak tylko się dowiedziała, że sąsiadka rodzi zaraz przyszła. Prosto od roboty, bo gnój spod bydła wyciągała [...] A taka egzaminowana nie chciałaby otworu robić, ino by się myła i myła [...] I mydła szkoda i izba się zachłapie. W oparciu o przebadany materiał, autorka dochodzi do interesujących wniosków: próby podniesienia higieny osobistej oraz opieki medycznej wśród ludności wiejskiej powiatów brzozowskiego, krośnieńskiego i sanockiego przynosiły mizerny skutek. Głównym powodem był nie tylko brak pieniędzy, ale również występujące wśród mieszkańców wsi zacofanie, uprzedzenie do nowoczesności oraz przywiązanie do zwyczajów i nawyków przekazanych przez przodków.

Ostatni czwarty rozdział również bardzo interesujący, jak poprzedni, został poświęcony możliwościom zmiany statusu społecznego poprzez opuszczenie wsi. W tym celu mgr Jolanta Góral analizie poddała następujące kwestie mające wpływ na osiągnięcie sukcesu awansu społecznego: edukację; emigrację z podziałem na stałą i sezonową z uwzględnieniem kraju, jako celu emigracyjnego; przeniesienie się ze wsi do miasta; małżeństwo, jako szansa na podniesienie pozycji społecznej. Autorka na podstawie szerokiej bazy źródłowej wykorzystanej do opracowania rozdziału czwartego dochodzi do ciekawych wniosków: w przypadku dzieci chłopskich edukacja rzadko stwarzała szansę na awans społeczny. Nieco lepiej przedstawiała się sytuacja w przypadku emigracji zarobkowej. Niestety w dwudziestoleciu międzywojennym liczba osób, które wyjeżdżały z trzech badanych powiatów była zdecydowanie niższa, niż miało to miejsce do wybuchu I wojny światowej. Jednak najmniejsze szanse na awans społeczny stwarzało małżeństwo. Z ustaleń autorki wynika, iż na wsi dbano, aby przyszli małżonkowie stali na jednakowym poziomie w wewnętrznej hierarchii społeczności wioskowej. *Nie pasowało przecież kmiecej córce mieć za towarzysza dziadowskiego wyporka.* Podobnie nikle szanse na awans społeczny gwarantowało zawarcie związku małżeńskiego z mieszkańcami miast. Jako przykład autorka podaje parafię Strachocina w powiecie sanockim. Odsetek małżeństw zawartych tam z osobami z miasta wynosił zaledwie 3%. Ta droga awansu była zastrzeżona bardziej dla kobiet, niż mężczyzn. Na sześć ślubów, wszystkie panny młode pochodziły ze wsi.

Przedstawione uwagi mają na celu podniesienie jakości opracowania Jolanty Góral. Praca jest bardzo ciekawa i powinna zostać opublikowana. Gdyby podjęto próbę jej wydania, warto może byłoby poświęcić trochę czasu na kwestie redakcyjne. Praca z punktu widzenia warsztatowego, reguł jej tworzenia, struktury, narracji i logiki następstwa rozdziałów i podrozdziałów z pewnością odpowiada wymaganiom stawianym pracom naukowym. Natomiast pewnej poprawy wymagają: interpunkcja; literówki; sposób redagowania tabel; redagowanie przypisów odnoszących się do dokumentów archiwalnych. Dla przykładu przypis nr 48 z strony 36 „AAN zesp 9, sygn. 328 ...” jest nie do przyjęcia. Prawdłowo powinno być: nazwa archiwum, nazwa zespołu, nr sygnatury, tytuł dokumenty, data powstania dokumentu i numer strony jednostki, a jeżeli jednostka nie posiada numeracji, to adnotacja o braku paginacji.

Poczynione powyżej uwagi dotyczące rozprawy mgr Jolanty Góral pt. Warunki egzystencji ludności wiejskiej w południowo zachodniej części województwa lwowskiego na przykładzie powiatów brzozowskiego, krośnieńskiego i sanockiego w latach 1920 – 1939, które mają oczywiście charakter dyskusyjny, w żaden sposób nie mogą osłabić pozytywnej opinii o dysertacji. Jej autorka dobrze uporła się ze złożonością problemu badawczego. Przygotowała rozprawę, którą z pełną odpowiedzialnością można określić, jako wartościową. Wypełnia ona lukę w badaniach historycznych nad rozwojem wsi i rolnictwa w Polsce międzywojennej nie tylko w powiatach brzozowskim, krośnieńskim i sanockim, ale również w województwie lwowskim.

Biorą przedstawione powyżej wszystkie okoliczności należy uznać, że przedstawiona do oceny dysertacja mgr Jolanty Góral pt. Warunki egzystencji ludności wiejskiej w południowo zachodniej części województwa lwowskiego na przykładzie powiatów brzozowskiego, krośnieńskiego i sanockiego w latach 1920 – 1939, w mojej ocenie spełnia wszelkie wymogi stawiane przez ustawę o stopniach i tytule naukowym i dlatego wnioskuję o dopuszczenie mgr Jolanty Góral do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Miroslaw Kluc